

Գործարարը Աստուծոյ հաւորեցէն. Անկարգու-
թիւններուն թիւը շատ է. Աստուած բարեկարգէ,
Դիտելով ինչ ծաղիկ, ինչեղէն ինչ արարեալն. Մէկ
կողմէ լազկազանց շահանդիւր, միւս կողմէ նայնքան
շուշլէ է:

Դրան մէջէն ընդ, ժամը Գալստարն իսկ քաջ. Ձրի
վայելքի համար մարդ չի պահիր:

Ե.

Ելել հերս (Թըք. — բարկութիւն) իւր գլխի,
իշխէ հերս ինչ գործի գլխի. Բարկութեան տանն գոր-
ծուած անխոհմտութիւնը չի դարմանուիր:

Եկեր դարեք, հաշիւ է հադեր. Գարագայ մը՝
ուրիշ իտւականիւ ճարը չկայ:

Եկաւ մեղով, մի քաղ դարդով. Մարդ բնաւ
անշնորհ պարտք թողելու չէ՝ իր մահուան վերջը:

Ելել ելով, միեկը գործով. Անիկայ շուշլու-
թեամբ կ'ստան կը խմէ:

Ես ալ, դու ալ, ինչպէս ինչ (== ով) ա-
լա. Ամէն մարդ իր վիճակին համաձայն գործերով
դառնալու է:

Ես ըսելով՝ ասորն ալ Ե. Եսամայութիւնը,
ամբարտաւանութիւնը ստատանայական մղուածին
մէջ է:

Ես ասորի ինչ խնայել, գիտնել գլխի ինչ ծաղ-
իկն. Բարիք կամ օգնութիւն օգտակար տանն
շարեաւ հանդիպեցայ:

Ես ինչ ինչ գործն ալ գիտայ, ինչ գործն
ալ. Միշտ եւ ամէն պարագայի մէջ նոյն մարդն է:

Երբեք մահացաւ գիշերու դարձող. Լաւա-
գունի յաւտով. Կերթա՛ւ բայց առաջին վիճակդ
փնտռելիք կ'ըլլաւ:

Երեւ գործն, ասորն ալ ինչ. Հաւ չիտ-
ցած է:

Երկուսը (== երկուք) արդարեւ (Թըք. —
աղբասագիր) դիտել քաջ. Չափազանց բարձրահա-
սակ է:

Երբեք խոսելով ինչ (Թըք. — կոխարդանք)
մէջ է. Համարել խօսքերու ազդեցութիւնը շատ
մեծ է:

Երբեք դիտել դուրս է ծաղիկ. Երկուսը յամա-
մարդիկ իրարու հետ լինել կրնար համաձայնի:

Երբեք ասորն ինչ խնայել ինչ. Ձիւ շատ նեղը
կը գնէ:

Երբեք ինչ հաց անշուշտ լինայ. Օտարին ինչքը
համայնով կը վայելուի:

Երբեք ասորն ասորն ասորն (Թըք. —
գրպան) է. Բոլոր գաղտնիքներդ գիտեմ:

Երբեք ասորն ասորն ինչ խոսելով. Կարգա-
դրուած գործի մէջ միշտմտել հարկ չէ՝ որ եւ է ան-
ձնական շահու եւ գիտաւարութեամբ:

Երբեք ինչ ինչ. Երբեք ինչ. Բանաձեւ. մը
որով աստիճանի հրաւիրանները կը մեծարել սե-
ղանին գլուխը:

1 Երբեք ասորն որ մեր բանաստեղծի մէջ ալ կ'ը-
րեւի, ասոր նշանակութիւնը ստացած ըլլալու է նմանու-
թեամբ թերեւեւ ինչ բան որ թէ ասոր կը նշանակէ եւ
թէ այնպէս, երբեք:

Երբեք ծաղիկ գործն ինչ. Վերջին աստիճանի
գնէ, անարգ մարդ:

Երբեք ներքին միտքով. Բան մը որ հանդիպողը
կը գործածէ:

(Երբեք ինչ):

ՅԱՆԱ. ԳԱՆԱՅԵՆ

ՆԱԽԸՆԴՆԵՐԻՆ ՀԱՅԻՐԻ ԶԱՅԵՐԵՆԻՍ

Մեր լեզուի զարգացման հետ հարեւ-
անցի ծանօթին էլ յայտնի է, որ գրաբարի ոչ
երկարաբաւը կենդանի բարբառներում երեւան
է գալիս ամփոփուած որպէս ա, է կամ ի օր.
այս, աս, էս, ետիկ, ետիկ, էսի. գալլ, գալլ, գէլ,
(գիլ) ալլ, ալլ, սէլ եւ այլն: Լեզուների զար-
գացման մի տարրական կանոնն է այս, որ սո-
վորաբար նորը հինից աւելի կարճ եւ աւելի
մաշուած է լինում: — Չօկերէնը (Վազրէի
բարբառ) սակայն, այս ընդհանուր կանոնին
անդ տեղ կարծես չի ուղղու՝ հնազանդի.
— Հաւ բառեր, որոնք ա, է կամ ի անիւն այլ
բարբառներում, նա պահպանել է ոչ գրա-
բարի անբարտաւթեամբ. ինչպէս օրինակ, մայր,
հայր եւ այլն: Իսկ մի շարք այլ բառերում, նոյն
իսկ գրաբարի կարճ եւ ամփոփ ձեւը նրանում
լայնացել, երկարացել է: Օրինակ տե՛ր, զօկե-
րէնում դառել է քա՛յր, միս՝ մա՛յ, սպիտակ՝
սպա՛ռ, սիրել՝ սա՛րել եւ այլն.

Այս բառերի վերաբերմամբ վերելի կա-
նոնը դառնում է անկարգ, որովհետեւ նոր-
զօկերէնն աւելի երկար ու լայն ձեւեր է ներ-
կայացնում, քան հին-գրաբարը:

Ինչպէս բացատրել այս երեւոյթը: —
Ենթադրելով, թէ զօկերէնը միւս լեզուների
անծանօթ եւ հակառակ կանոնով է զարգացել՝
անհամեմատ կը լինէր, որովհետեւ նորա
մնացեալ տարրերում ամփոփման կանոնը կա-
տարեալպէս պահպանել է իւր զօրութիւնն եւ
այն շատ աւելի ազդու կերպով, քան մնացեալ
բարբառներից շատերում: Այս պատճառով
հա՛ւ — զօկերէնում կարճանում է լեզուի
զարգացման ընթացքին համեմատ դառնալով
նո՛ւ, իսկ ինչ, արդէն ամփոփ ձեւը երկարանում
է, դառնալով քա՛յր, նոյն զարգացման հակա-
ռակ: — Սա հակառակ է ոչ միայն ամփոփման
յայտնի կանոնին, այլեւ տարրական տրամա-
բանութեանը: Մեզ անկարելի է թուում, որ
շարունակ կիրառութեան մէջ գտնուող մի ձեւ,
փոխանակ մաշուելու, անէր լայնանար — դառ-

նաղով իւր նախորդից աւելի անդործնական եւ կիրառութեան անյարմար: — Եւ մենք մեր բոլոր բարբառներին մէջ չենք կարող գտնել մի նմանօրինակ երեւոյթ, ուր գրաբարի է կամ էլ լայնանալով դառնար այ: Սա արամագծօրէն դէմ է մեր բարբառների զարգացման ընթացքին ուստի եւ այս ճանգամանքը մեզ իրաւունք է տալիս այլ ենթադրութեան գիծելու: Գուցէ մի նախնական, կորած մի արմատից են ծագում գրաբարի եւ զօկերէնի այս տարբեր ձեւերն եւ կամ գուցէ Հէնց զօկերէնն է, որ պահպանել է այդ բառերի արմատականը, իսկ զարարն ենթադրուել է ձեւափոխման: — Այս վերջին ենթադրութիւնը մի քիչ համարձակ է գուցէ, լինելով պատմական իրողութեան հակառակ, բայց քանի որ մենք չունինք հին-արմատական ձեւը, քանի որ զօկերէն ձեւը չենք կարող հանել գրաբարից, ներքին է մի բոլորովին հակառակ փորձ անել: — գրաբար ձեւերը հանել զօկերէնից: — Այն ճանգամանքը, որ զօկերէնը պահպանել է շատ բառեր գրաբարի անարատութեամբ, խոսում է այս ենթադրութեան օգտին, որովհետեւ դա նշան է այդ երկուսի ժամանակակից լինելուն:

Մենք սակայն, մի քայլ աւելի առաջ ենք ուղում գնալ, ենթադրելով, որ զօկերէն ծայր բառն է հինը, որ դառնալով ծած, ծած, ծեծ, գրաբարում հասնել է ձի՛ն ձեւին: — Ճիշդ գրաբարի այս բառի պէս, որ աս, ան, էս ապա խի է դառնել բարբառներում: — Եթէ այս ենթադրական ձեւերից գէթ մինը գտնենք մեր միւս բարբառներում, ապա մեր ասածն աւելի հաւանական կը դառնայ: Ղարաբաղի բարբառը, բարբախտաբար պահպանել է այդ ձեւերի զարգացման միջին աստիճանը: Ուր զօկերէնը այ ունի, գրաբարը է, Ղարաբաղի բարբառն ունի է. զօկերէն տայի. Ղարաբաղ տեղ-գրաբար ոչի. այսպէս նաեւ՝ մայ-միս-միս (այրա)-սարտ-սերտ-սիրտ: — Սրանք արդէն ենթադրական չեն, այլ երեքն էլ իրական, երեքն էլ կենդանի զանազան բարբառներում: Եթէ մենք գորաբար բոլորովին ունեցած չլինէինք, ապա կենդանի բառերի այս համեմատութիւնը մեզ պիտի համոզէր, որ զօկերէն ձեւը հնագոյնն է: Այն նոյնն առանց տարակոյսի հաստատել կամենանք նաեւ գրաբարի վերաբերմամբ, պիտի ջանանք մեր ասածի հետքերը գրաբարի մէջ որոնել:

Տե՛ր բառը գրաբարում զարտուղի-տակականն հոլովմունք ունի. տե-տե, ի տե-տե

տե-տե, եւ այլն... այս հոլովներից պարզ երեւում է, որ այդ բառը կազմուած է տե կամ ոչ մասնիկից եւ այլ (անն, արը) բառից, ճիշդ որպէս տե-կին, տե-եղերը բառերը: Արդ՝ այդ հոլովներից դժուար չէ եղբակցանելը, որ տե-ի նախնական ձեւը պիտի լինէր տե-այ կամ տայ: — Զօկերէնում հէնց այստեղ էլ պահպանւած է այս վերջինն անարատութեամբ, որից ամփոփուելով ծագել է նորագոյն գրաբար ձեւը՝ Յայր-տար, տեր:

Այստեղ զօկերէնի ճշգրտութիւնն ու հնութիւնն արդէն հաւանական ենթադրութիւնն է, այլ նոյն իսկ գրաբարից վկայուած մի իրողութիւն:

Այսպէս նաեւ գրաբար հետեւեալ բառերի նախնական ձեւերը ներկայացնում է զօկերէնն ու Ղարաբաղի բարբառը. մայտը-մետը-միտը. հայն-հին. ծայծ-ծեծ-ծիծ, մայս-մես-միս. սպայտակ-սպիտակ. տայկ-տեկ-տիկ, թայն. թի. քայնթ-քինթ-քիթ. կնայկ-կնեգ-կնիկ. կնայկ-կնեկ-կնիկ: Այս վերջին երկու բառից երեւում է, որ մեր ոչ եւ չի փաղաքական մասնակցութիւնը միեւնոյն ծագում ունին եւ նախնի այլ մասնակցութիւնն անփոփոխ է աստիճաններով:

Եթէ այս ամենը ճիշդ է, ապա կարող ենք մի քիչ աւելի հեռուոր ենթադրութիւնների դիմել: Նոյն տեւում է, որ զիլերէն որ-շ յե-որ բնութիւնն է: Գրաբարից, որտեղ վերջին իւր ծայծ-տեծ-տիծ:

2. Այս գրաբարի եւ մեր մնացեալ բարբառների է եւ ի ռուսերէն բառերից շատերը՝ նախահայերէնում հաւանօրէն այբկարաբառն ունեին զրանց տեղը: — Օրինակ՝ վերեւի բացատրութեան համեմատ՝ գաւառական խեթ-խիթեթ (խեթ նայել), բառերն ենթադրել են տալիս մի նախորդ, որ է հնչիւնների տեղ այ պիտի ունէր. — ի-յի-ի-յի-յի: — որի գոյութեան տարակոյսը փարատուած է որովհետեւ իրօք այդ բառերը պահուած են գրաբարում, միայն մի քիչ տարբեր նշանակութեամբ: Այդպէս էլ ընել, կնել եւ անել ենթադրում են մի ոչնչի արմատական ձեւ, որ բարբախտաբար պահուած է մեր միջնադարեան ռամօրէնում: — Հոգ չէ, որ դա էլ ծագում է գրաբարի ունել բայից: — Եթէ

1 Այս ոչ-մասնիկն որպէս երեւում է, աւելածուլով բառերի վերջնականում էր մեծ, զորուոր, ահագին, տե՛ր — մեծ մարդ իշխան. տեկին — մեծ կին, իշխանուհի տեկերը — մեծ եղբայր-անեղբայր:

2 Թիֆլիզի բարբառը պահել է այս միջին ձեւը:

3 Յես Հ. Յիշատեանի «Հետազոտութիւնք նախնայն ուսման»

սամկորներ պահած էլ չլինէր այդ միջին աստի-
ճանը, մենք դեղուկցիայով պիտի ընդունէինք
նորա գոյութիւնը:

Ճիշդ նոյն կերպով գրաբարի եւ զօկե-
րէնի համեմատութեամբ պիտի գտնենք նախ-
հայերէն ձեւերը: Ցեբ ասացիք ծագում է
Գոյք — ձեւից. իսկ տիբել, անասարակցոյ են-
թագորում է մի Գոյքէլ — նախորդ, որի աւելի
ամփոփ հետեւերը տեսնում ենք գաւառա-
կան Գոյքէլ (gagner = gewinnen) բայի մէջ,
Զօկերէնի Գոյքէլ-ը հարկաւ ենթագրում է
Գոյք — գոյականը, որից ելած է Գեբ:

Հարկաւ, զօկերէնը չէր կարող բոլոր նա-
խահայերէն բառերը միեւնոյն անարատութեամբ
պահպանել, սակայն այս օրինակները ցոյց են
տալիս, որ մենք կարող ենք մի քիչ աւելի ա-
ռաջ գնալ, համեմատութեամբ գտնելու այն-
պիսի նախահայերէն ձեւեր, որոնց մասին հաս-
տատ փայտութիւն չունինք գրաբարում, օրի-
ճակ, միանգամայն հաւանական է, որ քէտ կամ
քիտիւն-ը Գեբ կամ Գեիտիւ, Գոյք-Գոյքիտիւ, Գոյք-
Գոյքիտիւ էին հնումը:

Նոյն պատճառներով զօկերէնի Կոյք եւ
Կոյ — բառերը չէին կարող ելած լինել գրա-
բար Կոյք եւ Կոյք բառերից: Ընդհակառակն,
հաւանորէն Կոյք կարծանալով դառել է Կոյ
եւ Կոյք. իսկ Կոյք-Կոյք-Կոյք: Կ-ի կորուստ տես
գաւառական ուղղիւնով Կոյք-Կոյք կամ Կոյք-Կոյք
բառերում. իսկ Կ-ի դառնալը Կոյք-Կոյք-Կոյք-
Կոյք-Կոյք:

Այս աղից ծագող եղբայրացութիւնները
շատ հարցադրական են. — ա. զօկերէնի վե-
րաբերմամբ, որ լինելով մի վերին աստիճանի
յառաջագէժ՝ ձեւափոխուած բարբառ, եղել է
միեւնոյն ժամանակ վերին աստիճանի պահպան-
դական, անարատ պահպանելով այսպիսի ձեւեր,
որոնք շատ հին են արդէն մեռած գրաբարից:

Բ. Գրաբարի վերաբերմամբ, որ իւր ժա-
մանակակից բարբառների մէջ ամենէն զարգ-
ացածն ու ամենաշատ ձեւափոխման ենթար-
կուածն է եղել, որովհետեւ, ինչպէս տեսնք, մի
քանի ձեւերով նա մեզանից 1500 ասարի առաջ
աւելի կատարեալ ու անշուշտ է, քան այսօրայ
զօկերէնն ու Պարսաղի բարբառը:

Ժողով. Մայիս 1899 թ.

ԳՐ. ՎԱՍԻՍԻԱՆ

• Նորագործութիւն Ճղիւ համալիր չէ Յրգ. Հա-
տուածագրին հանած նետեւանքներուն: յՄԲ.

ՅԵՄԵՐՈՍԵԱՆ

ՆԵՐՍԵՐԻՍԻԱՆՆԵՐԻ ԶԵՄԵՐՈՍԵԱՆԻ ՆՈՐ ԳՆԻՔ ՄԵՆ ԱՆՆՆԵՐ

Տարոյս Երանուարի թիւոյն մէջ՝ (էջ 14)
Գեր. Յ. Վ. Պալեան՝ քանի մը Հաթեան նկա-
րագիր ունեցող կնիքներ հրատարակած էր, ո-
րոնց վերջնայն (պզտիկին) ընթերցումը Պր. Գ. Յ.
Բասմաջեան հաճած էր մեզ զրկել, զոր եւ հրա-
տարակցիքը յաջորդ թիւով (էջ 51): Այսօր՝
Գեր. Յ. Վ. Պալեան կը հրատարակէ նոր կնիք
մ'ալ, մասամբ նաեւ Պր. Կ. Յ. Բասմաջեանի
իրեն ուղղած հարցմանց կը պատասխանէ: Գրու-
թեանս, որ աւելի նամակ նկարագիր ունի քան
յօդուածի՝ էական կէտերը կը հիւսնք հաս մեր
յօդուածին մէջ:

Պարոն Բասմաջեան նոյն կնիքն մէկ գրոյն
համար կ'ըսէր. «Իսկ անոր տակինը՝ թէեւ

Նշանը կը ներկայացընէ, որ «ՄԱ. դիցու-
հայրութեան» խորհրդանշանն է եւ կը կար-
դացուի ՄԱ. հաւանական է՝ թէ կնիքն փորա-
գրելն կողմէ եւ կամ Թարգ. Հրատարակէն
ընդօրինակութեան սխալ մ'ըլլայ: Արդ Գեր.
Պալեան կը պատասխանէ. «մենք այդ երեք
կնիքներն ալ (ինչպէս նաեւ ներկայ նոր կնիքն),
առանց ընդօրինակելու, չհնարեալ մեղանով թղթի
մը վրայ կոխած են. ապա զրկած էինք՝ «Հա-
դեան», ի հրատարակութիւն. հետեւաբար եթէ
սխալ մը կայ՝ հաւանական է որ փորագրելն
կողմէն ըլլայ: Նմանապէս կրկնադիր հաւաքա-
ծոյ ձեռագրին ընթերցման մասին՝ Պր. Բասմա-
ջեանի բըծած դիտողութեան կը պատասխանէ
Գեր. Պալեան. «Իրկնագիր հաւաքածոյ ձեռա-
գրին ընթերցման համար, Պր. Կ. Յ. Բասմա-
ջեան կը խնդրէ մեզով ամեն հնարաւոր միջոց-
ները ձեռք առնող եւ ծանօթացընել հրապա-
րակաւ: Այս փափաքը թէեւ իմ ալ է, բայց
գոհախառնաբար ձեռագիրն իմ սեփականութիւնս
չէ, տեղը չ'ուղեր կրկին անգամ յանձնել մեզ,
կ'ուզէ փաճառել, այնպիսի գին մը կը պահանջէ
որ թէ մի կարողութենէս վեր է, եւ թէ չեմ
կրնար որոշել թէ կ'արժէ՝ այդ պահանջուած

Գեր. Յ. Վ. Պալեանի ի հրատարակութիւն զրկած
փորագիր քրտութիւնն իր անկախ յօդուած հրատարակել
չարեւաբով՝ հիւսեցիք մը յօդուածին հետ միջոց դրու-
թեանն առնուած կտորները չափաբաժնով զտարելով: Գեր.
Յ. Վ. Պալեան այս աւելի կը ծանօթացնէ նաեւ. թէ Թա-
րուցիւնն է. Ինքնորոշան կտորացի հնագէտ փառապալան
մը այս եւ այսպիսի կնիքներ կը գտնէ, եւ Երազա կը փո-
խադրէ:

• Այսինքն է հոս հրատարակուածը: